

Tabela w formie tabeli, która zawiera dane o: ...

... w tym celu ...

... w tym celu ...

...

MIĘDZYNARODOWA KONFERENCJA „BEYOND ELITES. ALTERNATIVES TO HIERARCHICAL SYSTEMS IN MODELLING SOCIAL FORMATIONS”, BOCHUM (RFN), 22–24 PAŹDZIERNIKA 2009 R.

Konferencję zorganizowały dwa niemieckie uniwersytety: Ruhr-Universität Bochum i Universität zu Köln, z inicjatywy profesorów Tobiasa L. Kienlina (Bochum) i Andreeasa Zimmermanna (Kolonina). Wzięli w niej udział specjaliści z zakresu prehistorii, archeologii antycznej i wczesnohistorycznej oraz grupa antropologów kulturowych i etnologów, w sumie ponad sześćdziesięciosobowa grupa badaczy z Europy (Austrii, Danii, Holandii, Niemiec, Polski, Szwajcarii, Węgier i Wielkiej Brytanii) oraz kilku uczonych z USA. Z Polski prof. dr hab. Jacek Lech z Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, który został poproszony o odniesienie się do tytułowego tematu z perspektywy badań prehistorycznego górnictwa krzemienia w Europie¹.

Miejscem trzydniowych obrad było nowoczesne centrum konferencyjne Uniwersytetu w Bochum. Bogaty program składał się z 36 referatów umieszczonych przez organizatorów w jednej z następujących sekcji: I — *Approaches and comparative perspective* (8 referatów), II — *The evolution of executive power, or: traditions of complexity? Neolithic and Copper Ages* (8 referatów), III — *The evolution of executive power, or traditions of complexity? Bronze and Iron Ages* (5 referatów), IV — *Top-down or bottom-up? Communication and facets of power in Antiquity and the Middle Ages* (10 referatów), V — *Society and economy* (5 referatów). Otwarcie oraz zamknięcie sympozjum uzupełnione było wspólnymi wystąpieniami pomysłodawców konferencji. Zwraçały one uwagę, również dlatego, że wymienieni na wstępie badacze,

¹ Autor tego sprawozdania uczestniczył w konferencji w Bochum w zastępstwie prof. J. Lecha, przedstawiając jego referat.

przyjmujący różne postawy teoretyczne, zajmowali niekiedy opozycyjne stanowiska wobec poruszanych problemów.

We wprowadzeniu T.L. Kienlin stwierdził, że wnioskowanie archeologiczne dotyczące elit, struktur władzy: sił wykonawczych i reprezentacji dawnych jednostek społecznych — wciąż jest silnie sprzężone z założeniami ewolucjonizmu. Postulował podjęcie prób wypracowania alternatywnych dróg interpretacji tych zagadnień w prehistorii. Natomiast A. Zimmermann przekonywał, że obserwacje prowadzone z perspektywy „długiego trwania” pozwalają na budowanie wniosków o stadialnym rozwoju instytucji społecznych formułowanych na podstawie analiz całości źródeł archeologicznych. Wgląd w kwestie społeczne to nie tylko studia przypadków, ale również poszukiwanie tendencji i powolnych zmian, które uchwytne są z odpowiedniej dla archeologii długiej perspektywy obserwacji. Taka wielogłosowość wpisuje się w akceptowaną współcześnie zasadę równowartości odmiennych podejść w rozpatrywaniu minionych rzeczywistości i zagadnień społecznych w archeologii².

Sekcja pierwsza poświęcona była przykładom interpretacji i perspektywie porównawczej w badaniach dawnych instytucji społecznych. Obrady rozpoczął prof. Dieter Haller z Bochum referatem *Hierarchies and elites in cross-cultural comparison — an anthropological approach*, w którym omówił ogólnie wskazaną problematykę z punktu widzenia antropologii kulturowej. Następnie prof. Hans Peter Hahn, z Frankfurtu nad Menem, przedstawił interesujące wyniki swoich wieloletnich badań nad lokalnymi społecznościami afrykańskimi, które w myśl wcześniejszych ujęć naukowych uchodziły za żyjące w anarchii i bez trwałego, instytucjonalnego porządku. W wystąpieniu zatytułowanym *Segmentary societies as alternatives to hierarchical order. Sustainable social structures or organization of predatory violence?* jednoznacznie stwierdził, że etnologia opierająca się na założeniach ewolucjonistycznych oraz nowszych ujęciach w tym duchu nie wypracowała odpowiedniego aparatu analizy i opisu złożoności tych wspólnot, bowiem operuje wyidealizowanymi i homogenicznymi stadiami rozwoju całości jednostek społecznych, wyróżnianych według jednej trajektorii zmian w porównaniu do społeczeństw europejskich. W podsumowaniu wyraził zdanie, że aktualne wyniki badań i nowe interpretacje afrykańskich wspólnot segmentarnych mogą oferować również nowe sposoby modelowania i rozumienia społeczności prehistorycznych. Podobnie prof. Svend Hansen z Berlina przekonywał w referacie *The archaeology of power* o ograniczonej przydatności antropologicznych schematów, a zwłaszcza neoewolucjonistycznych typów organizacji społecznych, np. takich jak „Big Men” czy „Chiefdoms”, które radykalnie określili jako „sterylne” koncepcje, nieadekwatne do charakterystyki wspólnot archeologicznych. Z kolei prof. Michael Rowlands z Londynu w referacie *Shrines, substances and elites — cases from West Africa* przedstawił wyniki badań etnologicznych w Afryce zachodniej. Badacz skupił się na omówieniu sposobów definiowania przez tamtejsze elity statusu społecznego na podstawie doświadczenia i wykorzystywania własnego ciała. Autor referatu *Multitudes before sovereignty* — prof. Reinhard Bernbeck z Nowego Jorku, poszukiwał odpowiedzi na pytanie, jak w politycznym rozumieniu można mówić o dawnych zbiorowościach ludzkich, których nie cechowała wolność polityczna. Natomiast prof. A. Zimmermann z Kolonii próbował wyjaśnić proces rozwoju i postępującej złożoności społecznej w pradziejach, wykorzystując w tym celu „metodę cykli adaptacyjnych”. Problem przenoszenia modeli tłumaczących rozwój w naukach przyrodniczych na dawne realia społeczne zawarł w tytule referatu *Adaptive*

² Przekonuje o tym również niedawna konferencja „Przeszłość społeczna. Podstawy konceptualizacji badań z perspektywy archeologii” zorganizowana przez Komisję Antropologii Pradziejów i Średniowiecza Komitetu Nauk Pra- i Protohistorycznych Polskiej Akademii Nauk, w dniach 11–12 grudnia 2009 r. w Warszawie, pod przewodnictwem prof. dra hab. Stanisława Tabaczyńskiego, członka rzeczywistego PAN. Tematyka spotkania miała bardziej ogólny charakter, chociaż podobnie do sympozjum w Bochum zaprezentowano referaty o różnych podejściach teoretycznych, których autorzy wykorzystywali różne metody badań zagadnień społecznych w archeologii.

cycles as driving forces of social evolution? Odpowiadając twierdząco na postawione pytanie, za podstawowy element przeprowadzanych analiz uznał wielkość populacji określaną w badaniach archeologicznych na podstawie interpretacji danych osadniczych.

Dr Lorenz Rahmstorf z Moguncji w wystąpieniu *Control mechanisms and social organization: four examples from Europe and Asia between 2600–2000 B.C.* przedstawił późno-neolityczne wynalazki pieczęci, pisma oraz ujednoliconych systemów wag i miar, określając je jako materialne świadectwa „narodzin” zinstytucjonalizowanych mechanizmów kontroli społecznej. Obecność podobnych zjawisk z przełomu eneolitu i epoki brązu na rozległych obszarach Azji i Europy ma świadczyć o wyodrębnieniu się w tym czasie określonych grup społecznych dysponujących władzą. Ostatnia w tej sekcji przemawiała dr Sheila Kohring z Cambridge. W referacie pt. *Complex questions for complex relationships: scalar consideration in the analysis of material culture and social complexity* zaproponowała, aby w studiach nad społecznościami minionymi, które oparte są na pozostałościach archeologicznych, skupić się na badaniu wieloznacznej „natury” kultury materialnej, odnoszącej się w praktyce indywidualnej oraz grupowej do różnych poziomów i płaszczyzn interakcji społecznych. Wskazane podejście do zagadnień społecznych znalazło kontynuację także w innych wystąpieniach, m.in. prof. Johannes Müllera z Kilonii pt. *Neolithic social structures*, w sekcji poświęconej młodszej epoce kamienia i eneolitowi. Referat S. Kohring był interesujący choćby z tego względu, że Autorka nie podejmowała szerokiej dyskusji nad zastaną wiedzą — nie deprecjonowała ani nie przewartościowywała wcześniejszych modeli, np. czy określać konkretne zbiorowości archeologiczne jako struktury hierarchiczne z wyodrębnioną elitą albo układem zależności w typie „Big Men” — lecz cały wysiłek badawczy skierowała na problem potencjalnej wieloznaczności źródeł archeologicznych i wyników ich analiz. W postawie tej zawarty jest postulat o uteoretycznienie studiów nad kulturą materialną. Co więcej, rezultaty badań na etapie wnioskowania nie muszą być przyrównywane i „dopasowywane” do konkretnych typów modeli społecznych wyróżnionych w antropologii kulturowej. Obrazuje to przykład interpretacji jednego z domów odkrytych w kontekście pozostałości osady badanej przez prof. J. Müllera na stanowisku neolitycznym w Serbii. Struktura ta odróżniała się wielością i asortymentem odkrytych w jej wnętrzu przedmiotów od innych relikwów budynków mieszkalnych na stanowisku. J. Müller nazwał go domem „alfa”, unikając interpretacji w typie „dom elity” albo „siedziba wodza”, co w pewien sposób „narzucałaby” postawa zakładająca przewodnią rolę analogii etnologicznych w modelowaniu przeszłości społecznej.

W prezentowanym sprawozdaniu referatom tym poświęcono nieco więcej uwagi, ponieważ dostrzec w nich można trzecią drogę rozwiązywania kwestii społecznych we współczesnej archeologii, obok perspektyw zaprezentowanych na wstępie przez organizatorów konferencji. Wpisać je można w nurt określaný jako „powrót do materialności”.

Problematykę kolejnych trzech sekcji (II, III, IV) zaprogramowano w układzie chronologicznym. Wygłoszone referaty miały ukazać, jak zagadnienia instytucji i sił społecznych są rozumiane w konkretnych przykładach w archeologii neolitu, epok brązu i żelaza, okresu merowińskiego w Europie zachodniej i w tradycjach cywilizacji antycznych. Wątek przewodni drugiej oraz trzeciej sekcji „Ewolucja instytucji wykonawczych, czy tradycje kompleksowości społecznej?” przywoływał główne pytania konferencji — jak rozumieć prądziejowe instytucje oraz jak odtwarzać zachodzące w ich obrębie przemiany? Natomiast tytuł czwartej sekcji — *Z góry na dół, czy z dołu do góry? Komunikacja i oblicza sił społecznych w antyku i w wczesnym średniowieczu* — zwracał uwagę na znaczenie jednostek społecznych w uzgadnianiu i reprodukowaniu ładu społecznego. Wczesne przekazy pisane eksponują pierwszą z dróg konstytuowania się porządków społecznych, widoczną w politycznej funkcji dominacji określonych grup poprzez spełnianie przez nie funkcji komunikacyjnej.

Omówienie 23 referatów zamieszczonych we wskazanych sekcjach jest niecelowe, zwłaszcza, że będą one w przyszłości publikowane. Czytelników zainteresowanych ich treścią

można także odesłać do strony internetowej³ zawierającej materiały konferencyjne z abstraktami poszczególnych wystąpień. Wydaje się, że zasadniejsze będzie omówienie przykładów, które poruszają problemy bardziej ogólne i charakteryzują się wyrazistością postaw w interpretacji kwestii społecznych.

W sekcji neolitycznej duże zainteresowanie wzbudziło wystąpienie dra Johna Chapmana z Durham. W referacie *From Varna cemetery to the Tripolye mega-sites: new arenas of power* Autor porównał dwie formy artykulacji stosunków społecznych we wspólnotach eneolitycznych z południowo-wschodniej Europy. Pierwszy przykład dotyczył zjawiska wznoszenia małych i olbrzymich (kilkusethektarowych) osad o planowym układzie, budowanych przez społeczności kultury trypolskiej. Na obu typach stanowisk rejestruje się nieliczne groby, wyposażane w dość jednolity sposób. Autor referatu postawił otwarte pytania o „logikę” takich przedsięwzięć budowlanych oraz o „aprowizację” wielkich osad, m.in. w surowce krzemienne niezbędne w codziennym życiu mieszkańców. Drugi przykład odnosił się do znanego cmentarzyska kultury Varna — dużej nekropolii, gdzie zmarłych składano do grobów z bogatym bądź ubogim wyposażeniem. Kontrasty w zakresie liczby i jakości darów między pochówkami stały się podstawą powszechnie wyrażanej tezy o istnieniu elity wśród społeczności kultury Varna. Zadziwiające, że cmentarzysku nie towarzyszą ślady występowania gospodarki rolniczej, co potwierdza brak czytelnych wskaźników w utworach biogenicznych, przeanalizowanych z pobliskiego jeziora. Istotne jest, że społeczności obu kultur łączyła sieć kontaktów. Natomiast charakteryzuje je silne skonstrastowanie form manifestacji podziałów społecznych. Autor referatu, kładąc nacisk na wymowę pozostałości materialnych, jednoznacznie opowiedział się za istnieniem zinstytucjonalizowanych form hierarchii we wspólnotach obu kultur archeologicznych. Areną ich manifestacji w jednej były aktywność osadnicza i tworzone przez nią struktury, natomiast w drugiej praktyki i przestrzeń sepulkralna.

Ożywioną dyskusję wywołał również referat *An archaeology of hierarchy in Bronze Age Europe: political process and ideas and values* autorstwa dra Davida Fontijna i prof. Harrygo Fokkensa z Lejdy, wygłoszony w sekcji poświęconej epokom brązu i żelaza. Badacze wyszli od przeglądu najważniejszych koncepcji wyjaśniania nierówności społecznych i procesów hierarchizacji w epoce brązu. Stwierdzili, że dominującą rolę w tym aspekcie odgrywają dwie teorie: „centrum–peryferia” oraz „ekonomia dóbr prestiżowych”, które ujmują minioną rzeczywistość wyłącznie od strony polityczno-gospodarczej. Poszukiwanie zasady rozwarstwienia społecznego powinno również uwzględniać badanie „konstelacji świętych wartości”, na co wskazuje choćby etymologia słowa „hierarchia”. W referacie przywołano kilka znanych pochówków, tj. „łuczniaka” z Amesbury związanego z kulturą pucharów dzwonowatych czy „książąt” kultury unietyckiej z Leubingen oraz Dieskau, których określa się jako osoby pełniące najwyższe funkcje polityczne w danych społecznościach. Autorzy referatu wskazują, że spektakularność formy grobów i odkrytych w nich przedmiotów, związana być mogła także z chęcią odwołania się do etosu danych społeczności i zamiast odzwierciedlać funkcje polityczne, być formą manifestacji/idealizacji najwyższych wartości wspólnoty. Przekonywać ma o tym przypadek „łuczniaka” z Amesbury. Ślady rozpoznane na jego szkielecie wskazują, że mężczyzna cierpiał na dużą liczbę schorzeń, które prawdopodobnie uniemożliwiały mu spełnianie zadań wojownika. Zatem złożone do grobu wytwory nie musiały odzwierciedlać funkcji i pozycji społecznej, jakie spełniał on za życia.

Piąta, czyli ostatnia sekcja, zatytułowana „Społeczność i gospodarka”, poświęcona była relacjom, których odtwarzanie przez długi okres dziejów archeologii uważane było za fundamentalne dla rekonstrukcji zagadnień społecznych w pradziejach, zwłaszcza struktur organizacyjnych. Aby dobrze zobrazować sposób ujmowania tych kwestii, posłużyć się uogólnieniem wyrażonym niegdyś przez prof. Stanisława Tabaczyńskiego, że: „...rozwarstwienie społeczne

³ http://www.gerda-henkel-stiftung.de/binaries/addon/352_conferencerubbeyondelites.pdf.

podąża tuż za gospodarczym...⁴, mającym jednoznacznie korzenie marksistowskie. Z tego względu młodsza epoka kamienia wraz z wprowadzeniem złożonej gospodarki wytwarzającej stała się charakterystycznym „punktem zerowym” dla studiów ukierunkowanych na tematykę społeczną jako okres postępującej hierarchizacji. Miały się wówczas pojawić: specjalizacja i wieloetapowa organizacja produkcji, nadwyżki produktów, dalekosiężna wymiana, monumentalizm i inne działania angażujące dużą część lokalnych społeczności, jak wznoszenie ufortyfikowanych osad oraz formowanie centrów pozyskiwania surowców, tj. podziemne kopalnie krzemienia. Zjawiska te postrzegano jako symptomy bardziej „rozwinętych” i złożonych form organizacji społecznych od wcześniejszych. Zmiany postępujące w dziedzinach gospodarki i efektywności pracy obserwowane w materialnych pozostałościach ich rezultatów na przestrzeni dziejów uzasadniać miały pojawienie się i funkcjonowanie grup społecznych lub osób dysponujących władzą, m.in. nad tą sferą kultury. Upraszczając — wzrost złożoności systemów gospodarczych wskazywać miał na istnienie elit, naczelników lub wodzów. W późniejszych okresach prądziejów główną rolę takich „katalizatorów” gospodarczych władzy politycznej i nierówności społecznych miały spełniać kontrola nad metalurgią, jej zaawansowanymi produktami oraz dalekosiężną wymianą. Jak próbował wykazać to T.L. Kienlin w obszernym wprowadzeniu do konferencji, podejście ewolucyjne do kwestii społecznych w archeologii było sprzężone z badaniami nad gospodarką rozpatrywaną w duchu idei postępu. Referaty zawarte w ostatniej części konferencji miały umożliwić dyskusję nad tak zarysowanym obrazem.

Jako pierwszy wystąpił dr Tim Kerig z Kolonii z referatem *Side effects of household practices: explaining Neolithic societal change through day-to-day economic decision*, w którym podjął próbę modelowego obliczenia zapotrzebowania społeczności neolitycznych na jednostki czasu zużywane do wykonywania poszczególnych rodzajów zajęć (tj. wysiewu czy sprzętu zbóż, pozyskiwania krzemienia, wytwarzania naczyń glinianych). Zmniejszanie czasu potrzebnego do ich wykonywania, jako „uboczny efekt” rozwoju środków technicznych, miało wpłynąć na przyspieszenie przemian społecznych. Zaprezentowana koncepcja wyjaśniania zmian społecznych wywołała wiele wątpliwości wyrażonych w trakcie dyskusji. Referat prof. Jacka Lecha z Warszawy — *Studying prehistoric flint mine sites: some social aspects of exploitation, treatment and distribution of raw materials* — poświęcony był społecznym ramom neolitycznego górnictwa krzemienia w Europie. Na podstawie analizy wybranych kopalń oraz prezentacji modeli eksploatacji i dystrybucji surowców krzemieniennych Autor wykazał, że w niektórych wspólnotach tej epoki istniały grupy wyspecjalizowanych górników/krzemieniarzy, których działalność, mimo że czasami wyjątkowo zaawansowana technicznie (jak w przypadku szybów z systemem eksploatacji komorowej w Krzemionkach Opatowskich), nie miała charakteru zawodowego i była podejmowana okresowo. Podobne stanowisko zajął prof. Thomas Stöllner z Bochum. W referacie *Mining and elites: a paradigm beyond the evidence in European Metal Ages?* wyraził przekonanie, że wydobywanie surowców mineralnych odzwierciedlone w pozostałościach archeologicznych jako działalność na wielką skalę, nasuwało wcześniejszym badaczom błędny obraz, przenoszony z antycznych źródeł pisanych, jako sektora gospodarki „zarządzanego” i stymulowanego przez wyższe warstwy społeczne i ich interesy. Autor przywołując dane etnograficzne, historyczne i na ich podstawie osobno skomentowane źródła archeologiczne poddał powyższe ujmowanie prehistorycznego górnictwa krytyce. Prof. Margarita Primas z Zurychu w wystąpieniu *Networks and hierarchy in Bronze Age context* przeprowadziła analizę występowania wyrobów metalowych w wybranych osadach badanych wykopaliskowo oraz na szerszym tle w rejonie alpejskim. Na tej podstawie zbudowała model sieci wymiany w epoce brązu, który wskazuje na organizowa-

⁴ S. Tabaczyński, *Neolit środkowoeuropejski. Podstawy gospodarcze*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 306.

nie go przez wspólnoty o hierarchicznym układzie społecznym. Ostatni referat przedstawił dr Bryan K. Hanks z Pittsburgha. W wystąpieniu zatytułowanym *Modelling Sintashta social organization in the southern Urals Middle Bronze Age (2100–1600 BCE)* omówił stanowiska i zabytki kultury Sintašta w Rosji, znanej z osad/centrów metalurgicznych, takich jak słynne stanowisko Arkaim, i pochówków bogato wyposażanych m.in. w wyroby metalowe. Te dwie kategorie pozostałości archeologicznych stały się podstawą dla powszechnie wyrażanej opinii o „modelowej” społeczności cywilizacji epoki brązu z wyodrębnioną warstwą arystokracji. Najnowsze rezultaty badań fizykochemicznych i antropologicznych kości z wybranych cmentarzysk komplikują jednak ten obraz. Wszyscy członkowie społeczeństwa byli zaangażowani w różne zajęcia gospodarcze, a więc gospodarka nie była polem dyferencjacji społecznych.

Organizatorzy w podsumowaniu konferencji stwierdzili, że wygłoszone referaty i toczące dyskusje wskazują na rozpatrywanie kwestii społecznych na kilku płaszczyznach. Widoczna była grupa osób przeciwna nakładaniu modeli etnologicznych lub historycznych na realia pradziejowe. Zgadzali się z tym sami antropolodzy kulturowi, wskazując na przewartościowanie wcześniejszych ustaleń w obrębie ich dyscypliny i odchodzenie od dawnych klasyfikacji. Interesującą obserwacją jest to, że stosowanie nowszych ujęć teoretycznych jest bardziej przekonujące w sytuacjach, kiedy argumentacja opiera się na badaniach pozostałości archeologicznych najnowszymi metodami fizykochemicznymi. Tak było w sytuacji cmentarzyska kultury Varna, z którego liczne znaleziska przebadano metodą ^{14}C , co umożliwiło zakwestionowanie tezy o dynastycznym dziedziczeniu pozycji społecznej wśród społeczności eneolitu w południowo-wschodniej Europie⁵. Podstaw dla dokonania korekty wcześniejszych ujęć dały wspomniane badania fizykochemiczne i tafonomiczne szczątków „łuczніка” z Amesbury czy ludności kultury Sintašta w rejonie południowouralskim. Upowszechniające się wyniki analiz pierwiastków śladowych w kościach kształtują również nowy obraz skali i częstotliwości migracji ludności i udomowionych zwierząt w pradziejach. Wszystkie podobne badania przewartościowują wcześniejsze wyobrażenia o społecznościach pradziejowych, zmuszając do szukania nowych ujęć dla rozwiązywania kwestii ich organizacji społecznej i struktur władzy.

Podkreślić trzeba, że wszystkie referaty zamówione lub zgłoszone na sympozjum w Bochum zostały zaprezentowane. Organizatorzy przewidują szybką publikację materiałów konferencyjnych w 2010 r.

Kamil Adamczak

⁵ T.L. Kienlin, *Tradition and innovation in Copper Age metallurgy: results of a metallographic examination of flat axes from eastern central Europe and the Carpathian Basin*, „Proceedings of the Prehistoric Society”, t. 74:2008, s. 79–107.